

İZMİR ŞEHİRİ
OSMANLI DEVRİ MEDRESELERİ
HAKKINDA ÖN BİLGİ

M. Münir Aktepe

Osmanlı İmparatorluğu devrine âit, İzmir şehrinde mevcûd medreseler hakkında çok az bilgiye sahibiz. Tedkik ettiğimiz eserlerde, daha ziyâde câmi'ler, hanlar ve çeşmelerden bahs olunduğu hâlde, medreselere âit malûmat çok cüz'îdir ve meselâ bu husûsda, gezip gördüğü bir çok şehirlerdeki câmi' ve mescid ile mekteb ve medreselerin, teker teker isimlerini bildiren Evliya Çelebi dahi, İzmir hakkında «...Bu beldede kırk medrese vardır. Zîrâ her câmi' haremindedir, etrâfında medrese hücreleri ve talebe ders-i âmları mukarrerdir. Ba'zıları ders-i âm-ı hasbîdir. Zîrâ bu şehrin ulemâsı ve talebe ve fukarası çoktur. Amma asâlete mahsûs medreseler, Sultan Selim'in Kurşunlu Medresesi ve Mahkeme kurbünde Kapdan Paşa Medresesi ve Ahmed Ağa Medresesi meşhûrdur...» diyerek, üç medreseden bu kadarca bahs etmektedir¹. Hâlbuki İzmir, çok eski devirlerden itibâren, bir ticâret şehri olduğu kadar, bir ilim şehriydi. Roma İmparatoru Hadrianus zamanında, gerek Ege adalarından, gerek İzmir'e civar diğer şehirlerden gelen birçok genç, İzmir okullarında çeşidli derecede tahsil gördüğü için bu şehre âlimler ormanı adı verilmişti². Böyle bir şehirdeki medreselerden. Evliya Çelebi'nin daha geniş ölçüde bahs etmesi gerekirken, o sâdece 40 medresenin bu-

1 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 96.

2 F. Slaars ve Iconomos, *İzmir Hakkında Tetkikat* (Arab-zâde Cevdet terc.), İzmir 1932, s. 18.

lunduğunu bildirmekle yetinmiştir. Mamafih, Evliya Çelebi'den sonra da bu şehrin medreseleri hakkında daha geniş bir bilgi veren yazar çıkmamıştır. 1308 (1890/91) yılında intişar eden devletin resmi «Aydın vilâyeti Sâl-nâmesi»nde dahi, bu şehirde bulunan medreseler hakkında, yalnız miktarı, 15 adet olarak, bildirilmekle iktifa olunmuştur³.

Bu itibarla, ancak, İzmir Vakıflar Müdürlüğünde bulunan Vakfiye Defterleri üzerinde yaptığımız çalışmalar sonunda, aşağıda isimlerini alfabetik sıraya göre tesbit ettiğimiz medreseler hakkında, az çok tatmin edici bilgi bulabildik.

İzmir Vakıflar Müdürlüğünde, I. II. ve III. olmak üzere, üç adet, İzmir'in vakıf kayıtlarını ihtiva eden defter vardır. Bunların içinde daha ziyade, câmi'lerle alâkalı vakfiye örnekleri bulunmaktadır. Bahis konusu defterlerdeki bu vakfiye sûretleri tedkik olundukda, İzmir'deki medreseler hakkında dahi bilgi elde etmek mümkün oluyor. Çünkü İzmir'de müstakilen yapılmış bir medrese binası hemen hemen yok gibidir veya bir kaç tânedir. Bunlar, Evliya Çelebi'nin de yazdığı vechile, daha ziyade câmi' avluları içinde veya câmi'lerin altında, yanında tesis edilmiş medreselerdir. Bu itibarla, câmi'lere âit vakfiyelerin incelenmesinde, bu çeşid medreselere dâir de, oldukça fazla malûmat çıkmaktadır. Vakıf Defterlerinde, vakıf sahiplerinin, hangi eserlere, neler vakfetmiş olduklarını araştırırken, İzmir'de, câmi, mescid, medrese, mekteb ve kütübhâne nev'inden, ne gibi eserlerin yapılmış olduğunu öğrenmek de kaabil oluyor.

Zirâ, muhakkak sûretde bir eser vücûda getiren, yâni bir câmi' veya mescid, yâhut da medrese yaptıran vakfiye düzenlememiştir. Bunların yanında diğer bâzı hayır sâhibleri de, bu nevi'den bir eser meydana getirmedikleri hâlde, mallarını, eski hayır sâhiblerinin İzmir'de inşâ ettirdikleri câmi' ve mescid ile mekteb ve medrese gibi hayır yerlerine vakfetmişlerdir.

İşte bu gibi kayıtların incelenmesinden, İzmir şehrindeki medreselerin tesbiti cihetine gidildiği takdirde, bir çok medresenin mevcûdiyeti ortaya çıkmış oluyor. Fakat bu medreseleri, bu gün yerinde bulmak ve görmek mümkün olmuyor. Esâsen medreselerin lağvi dolayısıyla bu hizmeti gören binaların kullanılış şekli de değiştiği için, bir çoğu son zamanlarda artık tamâmen ortadan kalkmış durumdadır.

Bizim gayemiz, Osmanlı devrinde, İzmir'de tahsil ve terbiyeyi, kültür seviyesini gösterecek olan bu medreseler hakkında bir bilgi vermektir. İster binâsı tamâmen ortadan kalksın, ister başka şekle girmiş olsun, bugüne

3 Adı geçen eser, c. II, s. 429.

kadar, İzmir'de kimler medrese yaptırmıştır; bunların devri ve özellikleri nelerdir? İşte biz bu bakımdan bir çalışma yapmak istedik.

Hiç şüphesiz, bu sahada şimdiye kadar bu tarzda toplu bir çalışma yapılmamış olduğu için yazımızın eksik ve noksanları olsa dahi, tarihimize ışık tutacağı cihetle, fâideli olacağı kanaatindeyiz.

Şimdi, elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, İzmir şehri içinde, tesbit edebildiğimiz medreseleri, isimlerinin baş harflerine göre, şu şekilde sıraya koyabiliriz.

*

1. Abdülfettah Medresesi : İzmir'in Basma-hâne semti civarında, 1298 ci sokakda, Türkistanlı Hacı Abdülfettah Efendi tarafından, câmi'i ile birlikte yaptırılmıştır. Vakıf kayıtları arasında, bizzat bu medresenin ismi, ilk def'a Saçmacı-zâde seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın, 24 Nisan 1849 tarihli vakfiyesinde geçmektedir. Ahmed Ağa, bahis konusu vakfiyede, Abdülfettah Medresesi'nin müderrisine ve öğrencilerine bir miktar tahsisat ayırmaktadır¹. Ancak Câmi' ve Medrese'nin binâ edilmesi bu tarihten çok daha öncedir. Çünkü, Câmi'in 1259 (1843) tarihli bir kitâbesi² bulunduktan ma'da, câmi'in adı, Mehmed bn. Hacı Abdurrahman kızı Nefise Hanım'ın 1. Ağustos 1823 (23 Zilka'da 1238) tarihli ve Tabak Seyyid Hacı İsmail Ağa'nın 2 kasım 1825 (20 Rebi'ül-evvel 1241) tarihli vakfiyelerinde dahi geçiyor³.

Bu kayıtlar bize gösteriyor ki, Câmi' 1823 tarihinden önce de mevcuttu; 1843 kitâbesi her hâlde bir tâmir kitâbesi olmalıdır. Diğer taraftan, Evliya Çelebi'nin, Tilkilik mahallesinde bulunduğu bahsettiği, üzeri kiremitli «Abdülfettah câmi'i»,⁴ bu câmi'den başka bir eser olamayacağına göre, Abdülfettah Medresesi'nin de, câmi ile birlikde, en geç 1670 yılından önce yapıldığını söylemek doğru olur. Yapılan birçok tâmirler neticesi hâlen câmi' kısmı faâl durumdadır.

1 İzmir Vakıflar Mdr. lüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 53/57.

2 Bu kitâbe için, câmi'ler hakkındaki yazımıza bakınız. (Tarih Enstitüsü Dergisi, c. III).

3 İzmir Vakıflar Mdr. lüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 31 ve 100.

4 Evliya Çelebi, Seyahat-nâme, İstanbul 1971, c. XIII, s. 84.

2. Ahmed Ağa Medresesi : 1671 yılında İzmir'e gelen Evliya Çelebi, İzmir'de bulunan üç mühim medreseden birinin «Ahmed Ağa Medresesi»

olduğunu yazar ve fakat başka bir bilgi vermez¹. İzmir'de ise, bizim tesbit edebildiğimiz Ahmed Ağa'lar tarafından yaptırılan bir kaç medrese vardır ve meselâ bunlardan biri Alemdar Medresesi (bak buna), diğeri Saçmacı Medresesi (bak buna), bir - üçüncüsü de Yusuf Çavuş zâde Ahmed Ağa'ya âit olan Kemer - altı Medresesi'dir. Ancak ilk iki medreseden birincisinin devri tam olarak ma'lûmumuz değildir. İkincisinin bânisi olan Seyyid Hacı Ahmed Ağa ise, XIX. yüz yılın ilk yarısında yaşamıştır². Bu itibarla, bahis konusu «Ahmed Ağa Medresesi»nin, mantıkan, XVII. yüz yılın ikinci yarısında yaşamış Yusuf Çavuş zâde Ahmed Ağa'ya âit olması icâb ediyor³. Yalnız burada bizi düşündüren bir husus vardır. Çünkü, yine Evliya Çelebi, *Seyahat-nâmesi*'nin bir başka yerinde, İzmir'de Yenipazar başında bulunan Ahmed Ağa Câmi'inden büyük bir sitayişle bahsetmektedir⁴. Bu Ahmed Ağa Câmi'i ise, kanaatımızca bugünkü Kestane-pazarı Câmi'i olmalıdır. Bu takdirde aklımıza gelen husûs, mezkûr Ahmed Ağa Câmi'inin de bir medresesi olabileceğidir. Evliyâ Çelebi'nin, o zaman için Ahmed Ağa Câmi'i diye isimlendirdiği bu âbidenin yanında, bir de Ahmed Ağa Medresesi'nin bulunması tarafımızdan muhtemel görüldüğü için, Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu «Ahmed Ağa Medresesi» hakkında tam bir kanaat edinemedik. Yalnız muhakkak olan bir şey varsa, o da XVII. yüz yılın ikinci yarısında İzmir'de, Ahmed Ağa Medresesi adı ile bir medresenin bulunmuş olmasıdır.

1 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 96.

2 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

3 Kamerî 1316 — Mâli 1314 yılına mahsûs *Ma'ârif Sâl-nâmesi*, s. 890/91.

4 Bak, M. Münir Aktepe, *İzmir Câmi'leri (Tarih Enstitüsü Dergisi, c. III)*.

3. Ahmed Reşid Efendi Medresesi : (Kâtib-oğlu). İzmir'de Başdurak'dan İki-çeşmelik caddesine doğru çıkan Kestelli yolu üzerindedir¹ ve Kâtib-oğulları (= Kâtib-zâdeler) âilesinden, müderris Hacı Osman Efendi'nin babası Hacı Ahmed Reşid bn. Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır².

Kâtib zâde müderris Hacı Osman Efendi'nin, elimizde bulunan 3 Nisan 1797 (5 Şevval 1211) tarihli vakfiyesine müsteniden, bu medreseyi, Ahmed Reşid Efendi'nin XVIII. yüz yılın ikinci yarısında yaptırmış olduğunu söy-

1 Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. Kitap, 2. Kısım, s. 8/9.

2 M. Münir Aktepe, *İzmir'e âit bazı kitâbeler ve notlar (Tarih Dergisi)*, İstanbul 1964, sayı 19, s. 61.

liyebiliriz³. Nitekim, yerinde gördüğümüz kitâbeler de bunu isbat eder mâhiyettedir. Târih-i vakfı 1163 (1750) ifâdesi, bu medresenin ilk yapıldığı tarihe âit olmalıdır. Eshâb-ı hayrattan merhûm Kâtib-zâde el-Hac Ahmed Reşid Efendi Medresesi. Müceddeden inşâsı tarihi: Receb 1327 (Temmuz 1909) ifâdeli diğerkitâbe ise, kanaatımızca bu medresenin tâmir kitâbesidir.

Kâtib-oğlu Medresesi'nin bugün sâdece ön cebhesi kalmıştır ve bu kısım iki katlıdır. Alt katında, Kestelli caddesine açılan beş dükkân vardır. Üst katında ise altı oda mevcuttur ve hepsi de ayakkabıcı esnafı tarafından işgal edilmiştir. Burası hâlen evkafa âittir ve çok harab durumdadır. Üst katın hol kısmında, bir kitâbe daha mevcûd ise de üzeri boya ve badana ile kapatıldığından okunamıyor.

Ortası avlu olan bu medresenin iki yan kanadı ve cebheye mütênâzır kısmı, tamamen yıkılarak, yerine yeni yeni dükkânlar yapılmak suretile bir iş hanı meydana getirilmiştir.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 165/67; ayrıca bak, Ankara, Vakıflar Genel Mdr. lüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/1380.

4. Ahmed Said Efendi Medresesi : İzmir'de, Hasan Hoca mahâllesinde oturan, Şeyh Mehmed Ağa zâde nâmile meşhur, Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu Müderris Ahmed Said Efendi tarafından yaptırılmıştı. Eser, Câmi'-i atik mahâllesinde bulunuyordu¹.

Bunun yeri ve devri için, Hacı Hüseyin (Başdurak) cami'i kısmında verilen izahata² ve Kurşunlu Medresesi kısmına bakınız.

1 Ankara, Vakıflar Genel Mdr. lüğü *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/1347.

2 M. Münir Aktepe *İzmir Câmi'leri (Tarih Enstitüsü Dergisi, c. III)*.

5. Alemdar Medresesi : İzmir'de, Pazar-yeri mahâllesinde oturan Alemdar Hacı Ahmed Ağa bn. Hacı Ali tarafından, mescidi yanına yaptırılmıştı. Bir de çeşmesi vardı. Ancak, bu eserin yerini ve devrini tâyin edemedik. Bu gün mevcûd olup, olmadığını da bilemiyoruz. Bununla beraber vakıf kayıtları, İzmir şehri içinde böyle bir eserin varlığını bize göstermektedir¹.

Evliya Çelebi'nin gördüğünden bahsettiği Ahmed Ağa Medresesi ise,

1 Ankara, Vakıflar Genel Mdr. lüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. V, 8/680.

Kestâne-pazarı Câmî'inin bânisi Ahmed Ağa'ya veya Kemer-altı Câmî'ini, medresesi ile birlikte inşâ ettiren, Yusuf Çavuş-zâde Ahmed Ağa'ya âit olmalıdır².

2 Bak, Ahmed Ağa Medresesi kısmına ve Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 96. ile Kemeraltı Camii'ni bahsine (*Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III, İzmir câmî'leri).

6. Ayşe Hanım Medresesi : İzmir'de, sâhil kenarında ve yanan Hükümet Konağı ile Adliye Sarayı'nın önünde bulunan Yalı Câmî'i civarında olduğu için «Yalı Medresesi» adı dahi veriliyordu¹. Derviş Mehmed Ağa zâde Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından XVIII. yüz yıl ortalarında yaptırılmıştır. Hâlen mevcûd değildir. Bu hususta tafsilât için «*Tarih Enstitüsü Dergisi*» c. III de yayınladığımız İzmir câmî'leri kısmına bakınız.

1 Kameri 1316 - Mâli 1314 yılına mahsûs *Ma'arif Sâl-nâmesi*, s. 890/91; Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 55; Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. I. 8/2160 ve c. II, 8/1417.

7. Bedel-zâde Medresesi : İzmir Vakıf kayıtları meyânında, bu âile ile alâkalı her hangi bir muâmelâta tesadûf edemedik. Ancak, Saçmacı zâde Seyyid Ahmed Ağa bn. Seyyid Mehmed Efendi'nin, 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cemâziyü'l-âhir 1265) tarihli vakfiyesinde, müderrislere verilecek para dolayısıyla, Bedel-zâde Medresesi'nin adını öğrenmekteyiz¹.

Saçmacı-zâde Seyyid Ahmed Ağa, vakf ettiği malının gelirinden hâsil olacak paranın altıda birini, bu vakfiye ile İzmir'de bulunan bâzı medreselerin müderrislerine bırakmış bulunuyordu. İşte bu medreselerin isimleri sayılırken, Bedel-zâde Medresesi'nde adı geçiyordu.

Bu itibarla, bahis konusu eser için, ancak on dokuzuncu yüz yılın ilk yarısında, İzmir'de mevcut bir medreseydi demekle, şimdilik iktifa edeceğiz. Bulunduğu mahâl dahi henüz ma'lûmumuz değildir.

1 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

8. Berber-zâde Medresesi : İzmir'in netarafında bulunduğu ve hangi tarihte yapıldığı malûmumuz değildir. Ancak, İzmir'in Câmî-i atik mahallesinde oturan Berber-zâde Hacı Mehmed bn. Osman Efendi tarafından inşâ ettirildiği ve bilâhira, Hacı Mustafa ve Mehmed Emîn Efendiler tara-

fından da bu medresenin vakfına bâzı ilâveler yapılmış olduğu biliniyor¹.

Diğer taraftan, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde gördüğümüz başka bir kayıdda mevcûd, Küçük Hacı Mehmed Medresesi'nin, aynı medrese olup olmadığı hakkında, henüz tam bir kanaata sâhib değiliz². Yalnız, yine İzmir'de Pazar-yeri mahallesinde bulunan Küçük Mehmed Hanı'nın, büyük bir kısmına Abacı-zâde Hacı Mustafa Ağa'nın sâhib olması keyfiyeti dikkati câlibtir³.

Hiç şübhesiz, Küçük Mehmed Hanı ile Küçük Hacı Mehmed Medresesi arasında bir münâsebet bulunacaktır ve belki de bu han, ilk yapıldığı vakit, medreseye vakf edilmiş bir eserdir. Bu husûs göz önünde tutularak, Abacı-zâde Hacı Mustafa Ağa'nın, Küçük Mehmed Medresesi ile de alâkalı bulunması bir ihtimâl dâhilindedir. Şâyed, Berber-zâde Hacı Mehmed Medresesi'ne sonradan ilâvelerde bulunan Hacı Mustafa, bu Abacı-zâde Hacı Mustafa Ağa ise, ozaman da, her iki medresenin aynı olması ihtimâli üzerinde durulabilir.

Bahis konusu mesele hakkındaki düşüncelerimiz doğru olduğu takdirde, Küçük Mehmed Hanı'na kısmen sâhib bulunan Abacı-zâde Hacı Mustafa Ağa, 24 Şubat 1718 tarihli vakfiyesi⁴ ile bu hanı, Aydın Güzel-hisar'ında yaptırdığı bir câmî'e vakf etmiş olmakla beraber, evvelce gelirden istifâde eden Küçük Hacı Mehmed (veya Berber-zâde Hacı Mehmed) medresesi vakfı için de bâzı ilâvelerde bulunmuş olabilir.

Netice itibâriyle, bahis konusu edilen medrese'de en geç olarak XVIII. yüz yılın başlarına âit bir Türk eseri diyebiliriz.

1 Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/356 ve 8/483 Kameri 1316 - Mâli 1314 yılına mahsûs *Ma'arif Sâl-nâmesi*'nde, bu medresenin İki çeşmelik semtinde olduğu ve bânisinin meçhûl bulunduğu kayıtlıdır. Bak, s. 890/91. Ancak İki çeşmeliğin neresinde olduğu hakkında yine bir serahat yoktur, hâlen böyle bir binaya da tesadûf edilememiştir.

2 Aynı yer, nr. 208, c. II 8/1151.

3 M. Münir Aktepe, *İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında ön bilgi* (Tarih Dergisi) İstanbul 1971, sayı 25 s. 136/37.

4 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 258.

9. Bölük-başı Medresesi : İzmir'in, Kasab - Hızır mahallesinde ve Horasancı sokağında bulunuyordu¹. Bölük-başı veya Hacı Mehmed Efendi Câmî'i avlusu içine yapılmıştı. Bu câmî'in bânisi müderris Hacı Mehmed

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 171; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1971, c. XIII, s. 84.

Efendi bn. Osman Bölük-başı tarafından inşâ ettirildiği için Bölük-başı Medresesi veya bâzen Hacı Mehmed Efendi Câmi'i Medresesi adı ile meşhurdu.

Hacı Mehmed Efendi'nin bu câmi' ile alâkalı vakfiyesi, evâil Mart 1661 (Evâil-i Receb 1071) tarihli olduğuna nazaran², bahis konusu medrese de, XVII. yüz yılın ikinci yarısı başlarında yapılmıştır diyebiliriz. İçinde on aded öğrencilerin kalmasına mahsûs odayı ihtiva eden ve bir müderrisi bulunan bu medreseye, Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa da, 24 Nisan 1849 tarihli vakfiyesinde³ bir miktar malının gelirini tahsis etmiş bulunmaktadır. 3 Mayıs 1897 (gurre-i Zilhicce 1314) tarihli vakfiyeye müsteniden de, bahis konusu Bölük-başı Câmi'inin, aynı tarihte, faal durumda olduğunu söylemek mümkündür.

2 Aynı yer, II. Vakfiye Defteri, s. 206/8.

3 * * , II. Vakfiye Defteri, s. 53/57.

10. Dârü'l-kurâ Medresesi : Derviş Mehmed Ağa zâde Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'ın, 30 Ocak 1755 (16 Rebi'ül-âhir 1168) tarihli vakfiyesine nazaran, büyük babası Derviş Mehmed Ağa tarafından İzmir'de, Pazar-yeri mahallesinde yaptırılmış bulunuyordu¹. Bu itibarla, on yedinci yüz yılın sonları ile on sekizinci yüz yılın başlarında inşâ edilmiş bir medrese idi diyebiliriz. İçinde dokuz aded, öğrencilerin kalmasına mahsûs dokuz odası vardı. Sonradan, Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hanım, büyük babasının bu medresesi dahiline bir de câmi' inşâ ettirdiği gibi, medresenin her bir odasına, günde bir akçe vazife dahi tâyin etmişti².

Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğünde mevcûd diğer bir kayda nazaran, bu Ayşe Hanım'ın, ayrıca, İzmir'in leb-i deryâsında kendine mahsûs bir medresesi daha vardı. Bu medresenin dahiline sonradan bir de mescid yaptırılmıştı³.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 62/63.

2 Aynı yer, II. Vakfiye Defteri, s. 62/63.

3 Bak, Fihrist Defteri, nr. 208, c. I, 8/2160 ve c. II, 8/1417. Ayrıca bak Yahî Câmi'i kısmına (Tarih Enstitüsü Dergisi, c. III, İzmir câmileri).

11. Dârü'l-kurâ Medresesi : İzmir'in Câmi-i atik mahallesinde, yâni bu gün İki-çeşmelik semtinin Toraman mahallesinde bulunuyordu. 22 Ekim 1771 (13 (Receb 1185) tarihli bir vakfiyeye nazaran, İzmir'in meşhur ha-

yır sâhiblerinden, Tuzcu-zâde Ahmed Ağa'nın oğlu Şeyhü'l-kurâ Hâfız Hacı Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştı¹.

Hâfız Hacı Mehmed Efendi'nin kızı Ayşe Hanım ise, bu vakfiyenin sâhibi Ali Efendi bn. Hacı Mustafa Efendi'nin karısı Hadice Hanım'ın annesi oluyordu. Dolayısıyla, Dârü'l-kurâ Medresesi, 1771 tarihli vakfiye sâhibi Ali Efendi'nin, kayın vâlidesi olan Ayşe Hanım'ın babasına âit bulunuyordu ki, bu da medresenin yapıldığı tarih hakkında bir fikir vermektedir. Diğer taraftan, Derviş Mehmed Ağa zâde Mehmed Paşa'nın kızı olan Ayşe Hanım'a âit 7 Haziran 1754 (15 Şâban 1167) tarihli diğer bir vakfiye de ise aynen şu ifâde bulunmaktadır :

«...ve ashâb-ı hayratdan Şeyhü'l-kurâ Tuzcu-zâde Hâfız el-Hac Mehmed Efendi merhûmun sâlifü'z-zikr Câmi'-i atik mahallesinde müceddeden binâ ve ihyâsına muvaffak olduğu Dârü'l-kurâ Medresesi...»².

Bu ifâdeye nazaran, medresenin bânisi Hâfız Hacı Mehmed Efendi, 7. Haziran 1754 tarihinde ölmüş bulunuyordu; yâni Dârü'l-kurâ Medresesi en geç, bu tarihten önce, XVIII. yüz yılın ilk yarısında ve belki de başlarında yapılmış bir eserdî. Aynı zamanda yanında birde mescidi vardı.

Bu mescid bilâhire yandı için, 22 Ekim 1771 tarihli vakfiyenin sâhibi bulunan, Tuzcu-zâde damâdı ve Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Ali Efendi, vakf etmiş olduğu bâzı yerlerin gelirini «Medrese-i mezkûrenin iktiza eden mevâzi'i beher sene tâmir ve termim edilüp ...bundan akdem muhterik olan mescid-i lâtif ve ma'bed-i münif binâ ve ihya oldukda, imam, müezzin ve kayyûmu ve medrese-i mezkûre hücerâtında sâkin olan huffaz ve talebe-i ulûm beynlerinde iktisam edeler...» diye şart koymuştu³.

Bu medresenin yanında bulunduğu söylenen mescidin adı Tuzcu Mescidi'dir⁴. Sonradan Toraman Mescidi adı ile de meşhur olmuştur. Hâlen, İki-çeşmelik'de Toraman (Ülkü) mahallesinde bulunmaktadır.

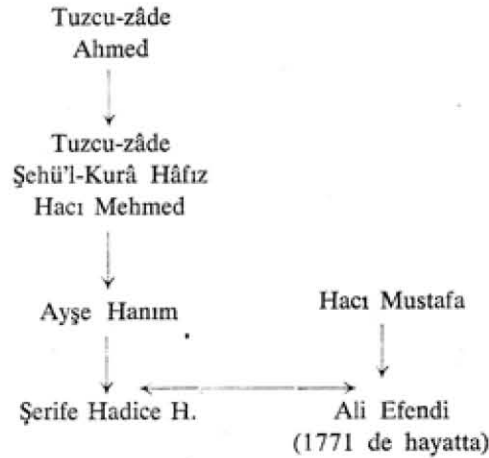
Bu âilenin akrabalık durumunu gösteren bir şema :

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 228.

2 Aynı yer, II. Vakfiye Defteri, s. 58/61.

3 * * , II. Vakfiye Defteri, s. 228.

4 Tuzcu Mescidi hakkında, İzmir Câmi'lerine dâir makalemize bakınız. (Tarih Enstitüsü Dergisi c. III).

12. Fâik Paşa Medresesi : İzmir'in Basmahâne civarında ve Fâik Paşa (Altunordu) mahâllesinde bulunuyordu.

XV. yüz yılın sonları veya XVI. yüz yılın başlarında yaşamış bir Fâik Paşa tarafından, câmi'i ile birlikte yaptırılmıştır¹. Fakat bu Fâik Paşa'nın kim olduğunu kat'i şekilde tesbit edemedik. Ancak, hemen hemen aynı devrede yaşamış iki Fâik Paşa ismine tesâdüf etmekteyiz. Bunlardan biri, Fâtih devri sonları ile II. Bayezid devrinde yaşayan ve Selânik ile Narda, Karlı-ili ve Yenice-varırdar'da vakıfları bulunan Fâik Paşa²; diğeri de Şah İsmail tarafından Anadolu'ya gönderilen, Rûmîyeli Nûr Ali Halife'nin, Koyulhisar'da üzerine giden Osmanlı vezîri Fâik Paşa'dır³. Bu itibarla bahis konusu eser, kanaatimizce bunlardan birine ve belki de birincisine âittir. Bir başka ihtimâl olarak da, vesîkalarda tesâdüf edemediğimiz üçüncü bir Fâik Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Fâik Paşa câmi'i bir yangın neticesi, geniş ölçüde yanarak harab olduğu için, 1258 (1842) tarihinde, tâmir edildiğini, üzerinde bulunan ki-

1 Başbakanlık Arşivi, *Tapu ve Tahrir Defterleri*, nr. 166, s. 396; Kamerî 1316 — Mâli 1314 yılına mahsûs *Ma'ârif Sâl-nâmesi*, s. 890/91.

2 Tayyib Gökbilgin, *XV ve XVII. asırlarda Edirne ve Paşa-livâsı*, İstanbul 1952; Se-mavi Eyice, *Yunanistan'da unutulmuş eski bir Türk eseri*, (Belgelerle Türk Tarihi), sayı 5, s. 67/73.

3 İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1964, c. II, s. 229.

tâbeden öğreniyoruz. Buna bakarak, bahis konusu medresenin de, bu tarihte bir tâmir görmüş olduğunu söylemek mümkündür.

Fâik Paşa Medresesi'nin adı, Mehmed Şemseddin Efendi kızı Kudsiyye Hanım'ın 6 Mayıs 1784 (15 Cemâziyülâhir 1198) tarihli vakfiyesi⁴ ile Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cemâziyü'lâhir 1265) tarihli vakfiyesinde⁵, muhtelif münâsebetlerle geçmektedir. Bu itibarla XIX. yüz yılın ikinci yarısına kadar bu medresenin faal durumda bulunduğunu söyleyebiliriz.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 148.

5 Aynı yer, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

13. Fatma Hâtun Medresesi : İzmir'de, Câmi-i âtik mahâllesindeydi ve Hacı Mustafa kızı Fatma Hanım tarafından yaptırılmıştır¹. Fakat bu Fatma Hanım'ın kimliği ve yaşadığı devir hakkında sarîh bir malûmata sâhib değiliz.

Ancak hicri 1300 senelerinde yaşamış ve İzmir'de, câmi, mescid, hastahâne gibi yerlere bir çok malını vakfetmiş Mustafa kızı Fatma Hanım adında bir kimse vardır. Bu kadın İzmir'in Câmi-i atik mahâllesinden İki-çeşmelik'de sâkin Kasab-başı zâde Şerif Ahmed Efendi'nin annesi ve Mustafa bn. Abdullah adında bir zâtın da kızıdır. 16 Ekim 1889 (20 Safer 1307) tarihli vakfiyeleri ile yanan Asmalı mescidin tâmiri, Natır-zâde Câmi'inin tâmiri, Hacı Mehmed ve Hasan Ağa câmi'lerinin tâmiri, Toraman mescidinin tâmiri, bizzat kendisinin yaptırdığı çeşmeye âit su yollarının tâmiri için bir çok malını vakfetmiş bulunuyordu; ayrıca Hisar câmi'i, Kestâne-pazarı câmi'i ve Gureba hastahânesi için de vakıflar yapmıştı².

Şâyet medresenin sahibi olan Hacı Mustafa kızı Fatma Hanım aynı kimse ise, o zaman bu medrese de XIX. yüz yıl sonlarında yapılmış bir Türk eseriymi diyebiliriz.

1 Ankara, Vakıflar Genel Mdr. lüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/81.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 78/83 deki vakfiye suretleri.

14. Fâzıl Ahmed Paşa Medresesi : İzmir'de, Kasab Hızır mahâllesinde, yâni bugünkü Hisar-Câmi'i ile Belediye sarayı binâsının kuzey doğu taraflarında ve Büyük Vezir Hanı'nın yanında bulunuyordu. On yedinci yüz yılın ikinci yarısında Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından, sadareti

esnasında yaptırılmıştı. Bu külliyyeye mensub diğer binalarla birlikte 13 Eylül 1922 de, İzmir'de, Freng mahallesinde başlayan büyük yangın sonunda yandı ve bilâhîre yapılan istimlakler dolayısıyla tamamen ortadan kalktı¹.

1 *Guide d'Izmir*, İstanbul 1934, s. 220.

15. Hacı Ali Paşa Medresesi : İzmir'de, Hasan Hoca mahallesinde bulunuyordu ve Ümerâ-yi deryadan Hacı Ali Paşa bn. Ahmed tarafından inşâ edilmişti¹. Bu husûsta tafsilât için ayrıca Kapdan Paşa Medresesi kısmına bakınız. Kamerî 1316 — Mâlî 1314 yılına mahsûs *Ma'arif Sâl-nâmesi*'nde ise, Hacı Ali Paşa, Hatûniye Medresesi'nin bâni'i olarak gösterilmiştir².

1 Ankara, Vakıflar Genel Mdr. lüğü Arşivi, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. VI, 8/521.

2 Bak, s. 890/91.

16. Hacı Hüseyin Ağa Medresesi : İzmir'in tanınmış âilelerinden Kâtib-oğlu sülâlesinin ecdâdı olan Moralı Hacı Hüseyin Ağa tarafından, İzmir'de, Kasab Hızır mahallesinde ve evinin arsası üzerinde yaptırılmıştı. Yanında bir de sebil-hânesi vardı.

Hacı Hüseyin Ağa'nın 17 Haziran 1739 (10 Rebi'ül-evvel 1152) tarihli vakfiyesinde, inşâsından bahsolunan bu medrese, fevkânî on üç aded oda ve tahtânî on aded hücreden müteşekkil bulunuyordu¹.

Moralı Hacı Hüseyin Ağa bn. Abdurrahman bn. Mehmed, bu medreseye, kendisinin ölümünden sonra büyük oğlu müderris Mustafa Efendi'yi mütevellî ve büyük kızı Emîne Hanım'ı da nâzıra tâyin etmişti. Bahis konusu bu medresede, oğlu Mustafa Efendi, aynı zamanda, hem müderris, hem ders-i âm ve hem hâfız-ı kütüb olacaktı.

Kâtib-oğulları âilesinden gelen Abdurrahman bn. Mehmed Emin Efendi'nin kızı Hadice Hanım'ın 25 Haziran 1841 (5 Cemâziyü'l-evvel 1257) tarihli vakfiyesinde² dahi bu medresenin adı geçtiğine nazaran, mezkûr tarihte, faal durumda bulunuyordu diyebiliriz. Bugünkü durumu ise mâlûmumuz değildir. Ayrıca Ahmed Reşid Efendi Medresesi kısmına bakınız.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 115 ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. IV, s. 8/496.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 204 ve *II. Vakfiye Defteri*, s. 128 ile Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/557.

17. Hacı Molla Ali Medresesi : Bu medresenin adına, Saçmacı-zâde Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu Seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın, 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cemâziyü'l-âhir 1265) tarihli vakfiyesinde tesadüf etmekteyiz¹. Hacı Ahmed Ağa, bahis konusu medresenin müderrisi ve öğrencileri için, mezkûr vakfiyeye bâzı şartlar koyduğuna nazaran, Molla Ali Medresesi, muhakkak ki, on dokuzuncu yüz yılın ilk yarısında faal durumda bulunuyordu diyebiliriz. Ancak bu medresenin bulunduğu mahâl ve kurucusu Hacı Molla Ali'nin kimliği hakkında sarîh bir mâlûmat elde edemedik. Yalnız, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde mevcûd bir kayıdan, Hacı Ali Efendi bn. Ali adında bir zâta âid, İzmir'de Hâtuniye mahallesinde bir Medrese olduğunu öğreniyoruz². Fakat bu Hacı Ali Medresesi ile Saçmacı-zâde Hacı Ahmed Ağa'nın vakfiyesinde adı geçen Hacı Molla Ali Medresesi'nin aynı olup olmadığı hususunda şüphemiz vardır. Şâyed her ikisi de aynı adama âit bir medrese ise, bunun hiç değilse İzmir'in Hâtuniye mahallesinde bulunduğunu söylemek de, şimdilik mümkün olur. Kamerî 1316 — Mâlî 1314 yılına mahsûs olan *Ma'arif Sâl-nâmesi*'nde ise, Hâtuniye Câmî'i medresesi bu Hacı Ali Efendi'nin eseri olarak gösterilmiştir³. Hâtuniye Câmî'i hakkında, İzmir Câmî'lerine âit makalemizde bilgi vardır⁴.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

2 *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/1270.

3 Bak, s. 890/91.

4 *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III.

18. Hacı Yusuf Câmî'i Medresesi : Böyle bir medresenin mevcûdiyetini, ilk def'a, Tireli Kethüda-zâde âilesinden Hacı İbrahim bn. Hacı Osman'ın oğlu Hacı Mustafa Ağa'nın 31 Ağustos 1796 (26 Safer 1211) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz. Bu vakfiyede «...Beher sene on altı kıyye şem'-i asel iştirâ olunup, iki vakıyyesi medfîne-i mezkûrda Hisar Câmî'ine ve ... ve iki vakıyyesi dahi Natır-zâde Seyyid Ahmed Efendi'nin müderris olduğu Hacı Yusuf câmî'ine verile...»¹ ifâdesi mevcuttur.

İzmir eşrafından ve Dergâh-ı âli Kapıcı-başlılarından Tuzcu-zâde Halil Ağa bn. Mehmed Ağa'nın kızı Hadice Hanım'a âit 30 Eylül 1806 (17 Receb 1221) tarihli diğer bir vakfiyede de ise şu kayd vardır :

«...ve yine galle-i vakf-ı mezbûrdan mârûz-zikr el-Hac Yusuf Câmî'i medresesinde bulunan talebe-i ulûma beher sene elli kuruş verile...»².

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 16/18.

2 Aynı yer, *II. Vakfiye Defteri*, 40/45.

Nihâyet, yine İzmir'in tanınmış zenginlerinden Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cemâziyü'l-âhir 1265) tarihli vakfiyesinde, bu husûsla alâkalı «...ve el-Hac Yusuf câmi'i medresesi...» ifâdesi bulunmaktadır³.

Bütün bu kayıtlar, bize, İzmir'de, XVIII. yüz yılın sonları ile XIX. yüz yılın ortalarında, faâl durumda bulunan bir Hacı Yusuf câmi'i medresesi olduğunu göstermektedir; Lâkin yeri ve bânisinin yaşadığı devir hakkında bir fikir vermemektedir. Ancak Evliya Çelebi'nin İzmir'de gördüğünden bahsettiği «El-hac Yusuf Câmi'i»,⁴ bu medrese ile ilgili bulunan câmi' ise, o takdir de, bahis konusu medrese de, XVII. yüz yıla âit bir Türk eseriymi diyebiliriz.

Diğer taraftan, bu medresenin bânisi Hacı Yusuf Efendi ile Hâtuniye câmi'ini yaptıran Tayyibe Hanım'ın büyük babası Yusuf Çavuş arasında bir münâsebet olup olmadığını da tesbit edemedik.

3 Aynı yer, *II. Vakfiye Defteri*, 53/57.

4 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1971, c. 13, s. 84.

19. Hâtuniye Medresesi: İzmir'de, Tilkilik semtinin Hâtuniye mahallesinde ve Hâtuniye Câmi'inin avlusu içinde bulunuyordu. Bu câmi'i yaptıran Tayyibe Hâtun tarafından inşâ ettirilmişdi¹. Câmi ve medresenin inşâ tarihini, henüz kat'i olarak bilemiyoruz. Ancak, bu Tayyibe Hâtun'un, İzmir, Kemer-altı (Mûsâ Bâli yakası) câmi'ini yaptıran ve 3 Kasım 1671 (Gurre-i Receb 1082) tarihli vakfiyeye² sâhib bulunan, Yusuf Çavuş-zâde Ahmed Ağa'nın annesi olduğu mâlûmdur³. Bu itibarla bahis konusu eser, On yedinci yüzyılın sonlarında yapılmış bir binaydı diyebiliriz.

Bu câmi'in avlu kapısı üzerindeki bir ders-hâneyi de, Yusuf Çavuş zâde Ahmed Ağa'nın kızı Hacı Mukaddese Hanım yaptırmıştı. Mukaddese Hanım'a âit, 10 Haziran 1727 (20 Şevvâl 1139) tarihli bir vakfiyede bu husûs ile alâkalı olarak şu kaydı görmekteyiz.

«...Şöyle şart eyledim ki ... hâsıl olan icâresinden mahâlî-i mezbûrede vâki' Tayyibe Hâtun bina eylediği câmi'-i şerîfin avlu kapusu üzerine

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. IV, 8/200 ve Hâtuniye Câmi'i kısmında verilen bilgiye bakınız (*Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III).

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 1-3.

3 Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 58. ve Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1971, c. XIII, s. 84.

bina eylediğim Ders-hâne'de tedris eden efendilere yevmi dörder akçe vazife verile ve câmi'-i mezkûrun yine avlu kapısı cânibine bina eylediğim sebil-hâne arsası icâresi için câmi'-i mezkûr vakfına yevmi ikişer akçe verile...»⁴.

Ayrıca, Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın, 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cemâziyü'l-âhir 1265) tarihli vakfiyesinde dahi, buradaki medresede müderris olanlara ve ders görenlere, her sene muayyen bir ücret verilebilmesi için tahsisat ayrılmıştır⁵.

Hâlen bahis konusu Hâtuniye câmi'i etrafında, avlu ve avlu kapısı bulunmuyarak, burası etrafındaki ev, dükkân, kahve ve hanlarla birlikte, belediye tarafından istimlâk edilerek, Hâtuniye Parkı hâline getirildiği için, medreseden de eser kalmamıştır⁶.

Bu husûsla alâkalı olarak, Hâtuniye câmi'i kısmına da bakınız⁷.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 24.

5 Aynı yer, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

6 Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, Birinci kitab, 18. forma, s. 12.

7 M. Münir Aktepe, *İzmir Câmileri*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III.

20. İsmail Efendi Medresesi: Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulduğumuz bir kayda nazaran, İzmir'in Şeyh mahallesinde bulunuyordu¹. Diğer taraftan, İzmir'in tanınmış âilelerinden Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa, 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cemâziyü'l-âhir 1265) tarihli vakfiyesinde, bu medresede müderris bulunanlara ve öğrencilere, vakf ettiği malının gelirinden bir kısmını tahsis etmiş bulunuyordu².

Bu itibarla, bâhis konusu medrese, en geç olarak, on dokuzuncu yüz yılın ilk yarısında inşâ edilmiş demektir. Ancak bânisi İsmail Efendi kimdir? bunu açık olarak bilemiyoruz. Yalnız, burada bahis konusu olan İsmail Efendi, kanaatimizce, İzmir'in meşhur âilelerinden Kâtib-oğulları'na mensûb bulunmalıdır. Çünkü İzmir'de, aynı tarihlerde yâni on sekizinci yüz yılın sonları ile on dokuzuncu yüz yılın başlarında, Kâtib-oğulları âilesi, her bakımdan İzmir'e hâkim bir durumda idiler. Bunun dışında, aynı devirde yaşamış, bu âileye mensub bir de Müderris İsmail Efendi vardır. Bu zât, Kâtib-zâde Müftü Hacı Halil Efendi'nin oğlu olup, 1797 senelerinde İzmir'de müderrislik yapan İsmail Fahreddin Efendi idi. Aynı zamanda, meşhûr İzmir voyvadası âyândan Kâtib-zâde Mehmed Efendi'nin de amcasının oğlu

1 Bak, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/746.

2 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

oluyordu. İsmail Fahreddin Efendi'nin kendisi de, sonradan İzmir'e baş âyan tâyin edilmişti. 1816 yılında, İzmir voyvadası Kâtib-zâde Mehmed Efendi'nin katli üzerine, bu da, kardeşi Mustafa Efendi ile birlik de İstanbul'a aldırılmış ve sonradan İzmir'e dönmelerine müsâde edilmemişti³.

İzmir'de bâzı medreseleri, müderrislerin yaptırmış olduğu husûsuna dikkat edilirse, bu medreseyi de Kâtib-zâde İsmail Efendi'nin inşâ ettirdiği söylenebilir. Nitekim aynı âileden gelen Ahmed Reşid Efendi'nin de İzmir'de bir medresesi bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, II. Mahmud zamanında bu âilenin ferdları, bilhassa meşhûr erkek evlâdları dağıtıldıktan sonra, bu gibi eserleri bakımsız kalmış; İzmir'in diğer hayır sahipleri, yaptıkları vakıflarla bunları yaşantmak istemişlerdir.

3 Münir Aktepe, *İzmir'e âit bâzı kitâbeler ve notlar* (Tarih Dergisi), İstanbul 1964, sayı 19, s. 63; İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 165/67.

21. Kapdan-Paşa Medresesi: 1671 senesinde İzmir'e gelen Evliya Çelebi, İzmir'in üç büyük medresesinden bir tânesinin «Mahkeme kurbünde Kapdan-Paşa Medresesi» olduğunu kayd eder¹. Fakat bu Kapdan-Paşa'nın şahsiyeti ve devri hakkında, veya medresesinin inşâ tarihi hakkında, herhangi bir bilgi vermez. Ancak Evliya Çelebi'nin İzmir'e geldiği tarih malûm olduğuna nazaran, bahis konusu Kapdan-Paşa Medresesi'nin de 1670 yılından önce yapılmış olması icâb eder.

Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Fihrist Defteri nr. 208 de mevcûd diğer bir kayıd da ise², İzmir'de, Hasan Hoca mahâllesinde, Ahmed Bey'in oğlu ümerâ-i deryâdan Hacı Ali Paşa'ya âit bir medrese bulunduğu yazılıdır. Hasan Hoca mahâllesi denilen semt ise, İzmir'in bu «Mahkeme» civârı olup, hâlen dahi buraya «Eski Mahkeme Önü» adı verilmektedir. Bu itibarla, Evliya Çelebi'nin «Mahkeme Kurbünde» bulunduğu bahsettiği Kapdan-Paşa Medresesi» de, kanaatimizce bu ümerâ-i deryâdan Hacı Ali Paşa'ya âit medrese olmalıdır.

Diğer taraftan, yapmış olduğumuz araştırma sonucu, XVII. yüz yılda, Evliya Çelebi'nin İzmir'e geldiği tarihte veya biraz önce yaşamış ve Kapdan-ı deryâlık yapmış üç Ali Paşa bulduk. Bunlardan biri Çelebi, Güzelce Ali Paşa; diğeri Hüsam Bey-zâde Ali Paşa; üçüncüsü de vâlide-kethûdası Köse Ali Paşa'dır³. Ancak bunların içinden birincisinin babası, İstanköylü

1 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 96.

2 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. VI, 8/521.

3 Râmiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, *Harita-i Kapdanân-ı Derya*, s. 43, 59, 67 ve Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, c. III, s. 509, 515 ve 516.

Hacı Ahmed Paşa olduğu husûsuna dikkat edilirse, bu medresenin de, 1618 ve 1619 senelerinde Kapdan-ı deryâ olan, bilâhîre sadârete kadar yükselen Güzelce Ali Paşa'ya âit bulunduğu neticesine varmak mümkün olur. Zirâ bu zâtın, aynı zamanda İstanbul'da Yeniköy'de ve Sakız adasında dahi birer mescidi bulunuyordu.

Daha sonraki devirlerde, bahis konusu medresenin, civarında bulunan İzmir Mahkemesi dolayısıyla «Mahkeme Medresesi»⁴ adını almış olması da muhtemeldir. Diğer taraftan, Evliya Çelebi, bu esere, İzmir'e geldiği esnada Kapdan-Paşalık yapan zâtı kasd ederek, «Kapdan-Paşa Medresesi» adını vermiş ise, bu takdirde de, Medresenin Köse Ali Paşa'ya âit olması lâzım gelir. Çünkü 1671 (1082) de, Cezâyir Beylerbeyliği pâyesi ile bu zat kapdan-paşa olarak bulunuyordu. Hülâsa, bu husûsda elde edilecek yeni bilgilerin, her zaman için neticeyi değiştirmesi muhtemeldir ve belki de Kapdan-Paşa Medresesi ile Hacı Ali Paşa Medresesi birbirinden ayrı iki eserdir.

4 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/623.

22. Kara-bağ Medresesi: Bu Medrese'nin, ismini nereden aldığı ve İzmir'in hangi semtinde bulunduğunu bilemiyoruz. Ancak, İzmir'in güney batı tarafında «Kara-bağlar» denilen bir mahâllin mevcûdiyeti malûmumuzdur. Fakat bu Kara-bağ Medresesi'nin, Kara-bağlar ile bir alâkası bulunup, bulunmadığını henüz tesbit edemedik.

Bahis konusu medresenin adı, sâdece Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cümâde'l-âhîre 1265) tarihli vakfiyesinde geçmekte olup, Ahmed Ağa mezkûr vakfiyesi ile bu medreseye dahi malının gelirinden bir kısmını, bâzı şeylerin yerine getirilmesi için, tahsis etmiş bulunmaktadır¹.

Bu itibarla, diyebiliriz ki, Kara-bağ Medresesi, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında faâl durumda bulunan bir medrese idi ve bu târihten önce inşâ olunmuştur.

Bugünkü durumunu ise tesbit edemedik.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

23. Kemeraltı Câmî'i Medresesi: İzmir'de, Hükûmet-önü'nden Başdurak'a giden Kemeraltı caddesi üzerinde ve Yemiş-çarşısı'na dönen köşenin başındaki Kemeraltı Câmî'inin yanına inşâ olunmuşdu. Evvelce bu bölgeye «Mûsâ Bâlf yakası» adı verildiğinden, bahis konusu medreseye, bâzı

vakıf kayıtlarında «Mûsâ Bâli yakası Medresesi» veya kurucusuna izâfetle «Yusuf Çavuş zâde Ahmed Ağa Medresesi» adının dahi verildiğini görüyoruz¹. Diğer taraftan Evliya Çelebi'nin, meşhur *Seyahat-nâme*'sinde, sâdece «Ahmed Ağa Medresesi» diye bahs ettiği medresenin bu olması dahi, kuvvetli bir ihtimâl dâhilindedir².

Elimizde bulunan, 3 Kasım 1671 (Gurre-i Receb 1082) tarihli vakfiye-ye nazaran, Yusuf Çavuş zâde âyândan Ahmed Ağa tarafından, câmi'i ile birlikte yaptırılmıştı. Fevkânî ve dört odası bulunan lâtif bir medrese idi. Müderrisi ve içinde ders gören öğrencilerle sâir husûslarına dâir, İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, III. Vakfiye Defteri'nde mufassal bilgi vardır³.

Bugün, câmi'in avlu kapısından girişinde ve sol tarafta, İzmir'in tanınmış âilelerinden Sa'lebcî-oğulları tarafından yaptırılan bir kütüphaneye ve bunun yanında yine bir medrese dâiresi bulunmaktadır. Bu binânın da dört odası vardır ve câmi'in imâmı ile müezzini burada oturmaktadır. Diğer bir kısmını ise vakıflar eski eşya deposu olarak kullanmaktadır.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, III. Vakfiye Defteri, s. 1-3 ve Kamerî 1316 — Mâli 1314 yılına mahsûs *Ma'ârif Sâl-nâmesi*, s. 890/91.

2 *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, sahife 96.

3 Bak, s. 1-3 ve İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, I. Vakfiye Defteri, s. 117, 174 ile Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Esas Defterler*, nr. 209, 8/1, 2937. Ayrıca bak, Kestâno-pazarı Câmi'i bahsine; İzmir Câmi'leri, *Tarih Enstitüsü Dergisi* c. III.

24. Kurşunlu Medrese : İzmir'in Namazgâh semtinde, 816. sokak, nr. 52 de bulunan Kurşunlu Câmi'i yanındaydı. Elde edebildiğimiz bâzı vakıf kayıtlarına nazaran «Cennet mekân firdevs âşiyân merhûm Sultan Selim Han hazretleri» tarafından yaptırılmıştı¹. 1671 senesinde İzmir'e gelen Evliya Çelebi, bu medresenin, İzmir'in en güzel medreselerinden biri olduğunu yazar². Diğer taraftan, İzmir sâkinlerinden, Mum-yakmaz Câmi'inin bânisi Alâ'yeli Hacı Velî bn. Yusuf bn. Velî Ağa, 26 Haziran 1730 (10 Zilhicce 1142) tarihli vakfiyesinde, bu medresedeki «talebe-i ulûm fukarasına günde dörder akçe buğday parası» tahsis etmiş bulunmaktadır³. Otuz

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. I, 8/2424 ve İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 71.

Bu kayıtlarda, Sultan Selim'in, birinci yâni Yavuz veya ikinci yâni Sarı Selim'lerden hangisi olduğuna dâir bir açıklık yoktur. Ancak, Kamerî 1316 — Mâli 1314 yılına mahsûs *Ma'ârif Sâl-nâmesinin*, 890/891 ci sahifelerinde, bu medresenin Yavuz Sultan Selime âit olduğu kayıtlıdır.

2 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 96.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 86/88.

yedi sene, Kurşunlu Medresesi'nde müderrislik yapan, Müftü Hacı Ahmed Said Efendi ise, 27 Nisan 1757 (7. Şâban. 1170) tarihli vakfiyesi ile bu medresenin imamına ve ihyâ eyledi Kurşunlu Câmi'inin hatibine, günde dörder akçe tahsisat bağlamıştır⁴.

Bahis konusu medrese, hâlen tamâmen yıkılmış olup, bâzı kalıntıları, bugün Kemal Atatürk (Oltu) ilk okulu bağçesinin yan duvarları içinde görülmektedir. Ayrıca Kurşunlu câmi'i hakkındaki yazımıza bakınız.

4 Aynı yer, II. Vakfiye Defteri, s. 71.

25. Küçük Hacı Mehmed Medresesi : İzmir'de, Kasab Hızır mahâllesinde, Hüseyin Efendi Câmi'i ve medresesi yanında bulunuyordu¹. Bugünkü durumu hakkında malûmatımız yoktur. Tamamlayıcı bilgi için, Berber zâde Medresesi kısmına bakınız.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/1151.

26. Mahkeme Medresesi : İzmir'de, Câmi'-i atik mahâllesinde bulunuyordu. Kanaatimizce, İzmir'in bu semtte olan Mahkeme binası dolayısıyla, bilâhire Mahkeme Medresesi adını almıştır.

İçinde Yağ-basanlı Ali Ağa'ya âit birde mescid vardı¹. Bu husûsda Kapdan Paşa Medresesi kısmında malûmat verilmiştir. Oraya bakınız.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/623.

27. Mahmud Efendi Medresesi : Evkâf-ı hümâyûn nazâretine mülhak evkâfdan olup, İzmir'in Hâtûniye mahâllesinde bulunuyordu; yanında bir de câmi'i vardı.

Bugünkü durumunu tesbit edemedik. Ancak 30 Mayıs 1859 (27 Şevval 1275) tarihinde, Hacı Osman bn. Osman Efendi adında bir zâta bu câmi'in imamlığı verildiğine nazaran 1859 senesinde mevcût bir eserdi diyebiliriz¹.

1 Ankara, Vakıflar Genel Mdr. lüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 209, 8/1, 2609.

28. Mûsâ Bâli yakası Medresesi : Bu medrese hakkında, Kemeraltı Câmi'i Medresesi kısmında bilgi verilmiştir.

29. Müftü Câmî'i Medresesi : Bu Medrese, İzmir'de Müftü Mustafa Efendi Câmî'i yanında, yâni Hasan Hoca mahallesinin Kantar Ağası so-kağında bulunmaktaydı ve tâlebe-i ulûma mahsûs on iki odası vardı¹.

Evlîya Çelebi, bu medresenin yakınında olan Câmî'i, Kara-dağlı zâde Müftü Mustafa Efendi'nin yaptırdığını kayd eder². Buna nazaran, bahis konusu medresenin de, câmî ile beraber, 1671 yılından önce yapıldığını söylemek mümkündür. İzmir, Câmî-i atik mahallesi sâkinlerinden ve Der-gâh-ı âlî kapıcı başlarından Tuzcu-zâde Halil Ağa bn. Mehmed Ağa'nın kızı Hadice Hanım'a âit 30 Eylül 1806 (17 Receb 1221) tarihli vakfiye³ ile Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa bn. Seyyid Mehmed'in 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cumâde'l-âhire 1265) tarihli vakfiyesinde⁴, muhtelif sebeplerle bu medresenin adı geçmekte, aynı zamanda müderrislerine bir miktar vazife tâyin edilmiş bulunmaktadır.

Ümerây-ı bahriyyeden Maryol zâde İngiliz Ali Paşa'nın (ki Hicri 1150 Milâdi 1737 yıllarında hayattaydı), torunlarından olup, İzmir'in Pazaryeri mahallesi sâkinlerinden Hacı Mustafa Efendi kızı Atiyye Hanım'ın 16 Nisan 1913 (9 Cumâde'l-ülâ 1331) tarihli vakfiyesinde⁵ de, bu medresenin tâmir ve termimi için kâfi miktarda para sarf edilmesi husûsu, şart olarak konulmuştur.

Bu husûsda ayrıca Müftü Mustafa Efendi câmî'i kısmına bakınız. M. Münir Aktepe, (İzmir Câmî'leri, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III).

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 231 de bulunan Ümerây-ı bahriyyeden Maryol-zâde İngiliz Ali Paşa teâmül ilâmı.

2 Evliyâ-ı Çelebi, *Seyahât-nâme*, İstanbul 1971, c. XIII, s. 84.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 40/45.

4 Aynı yer, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

5 Aynı yer, *II. Vakfiye Defteri*, s. 231.

30. Pabuçcu-zâde Medresesi : Bu medresenin, İzmir'in hangi mahallesinde bulunduğu ve kimin tarafından, kaç senesinde yaptırılmış olduğu hakkında, henüz her hangi bir bilgiye sâhib değiliz. Ancak, Saçmacı-zâde Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu Seyyid Hacı Ahmed Ağa'nın 24 Nisan 1849 (Gurre-i Cumâde'l-âhire 1265) tarihli vakfiyesinde, bu medresenin adına tesâdüf etmekteyiz¹. Hacı Ahmed Ağa, İzmir'deki câmî' ve bilhassa medreseler için vakf ettiği mallarının gelirinden bir kısmını da bu medresenin bâzı hizmetlerine tahsis etmiş bulunmaktadır.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

Bu itibarla, bahis konusu medresenin mevcûdiyetini ve on dokuzuncu yüz yılın ilk yarısında faal durumda bulunduğunu söyleyebiliriz.

31. Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Ahmed Ağa Medresesi : İzmir'de, Hâtûniye mahallesinde oturan Saçmacı-zâde Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu Seyyid Ahmed Ağa tarafından yeni şekilde inşa edilmiş bulunuyordu. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde mevcûd bâzı kayıtlara nazaran da, bu medrese, İzmir'in Pazar-yeri (Agora) mahallesindeydi¹.

Diğer taraftan, İzmir, Vakıflar Müdürlüğünde, Saçmacı-zâde Seyyid Ahmed Ağa adına tanzim edilmiş 24 Nisan 1849 (1 Cemâziyü'l-âhir 1265) tarihli bir vakfiye mevcuttur ki², bu da bize Ahmed Ağa'nın yaşadığı devri ve dolayısıyla, bahis konusu medresenin kaçınıcı yüz yılda yapılmış olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu husûs aynı zamanda İzmir'de hâlen faaliyetde olan Saçmacı Hamamı'nın dahi tarihi hakkında bir fikir vermeye kâfidir³.

1 Bak, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/745 ve c. IV, 8/862; Kameri 1316 — Mâ'î 1314 yılına mahsûs *Ma'ârif Sâl-nâmesi*, s. 890/891.

2 Bak, *II. Vakfiye Defteri*, s. 53/57.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 35.

32. Sultan Selim Medresesi : Bu hususla alâkalı bilgi için, Kurşunlu Medrese'si kısmına bakınız. Ayrıca Kurşunlu Câmî'i kısmında da bilgi vardır¹.

1 Bak, M. Münir Aktepe, İzmir Câmî'leri (*Tarih Enstitüsü Dergisi* c. III).

33. Yalı Medresesi : Bu medrese hakkında da, Ayşe Hanım Medresesi ve Yalı Câmî'i kısmında ma'lûmat verilmiştir¹.

1 Bak, Münir Aktepe, İzmir Câmî'leri (*Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III).

Netice olarak diyebiliriz ki, İzmir şehri içinde vaktile kırk kadar medrese bulunuyordu ve bunların ekserisi câmî'lerin yanında olup, hemen hemen hepsi bulunduğu câmî'in veya bânisinin ismini taşıyordu. En eskileri ise, on altıncı yüz yıl başlarına kadar çıkmaktaydı. Fakat bugün, bu medreselerden çok az kısımlar kalmıştır. Ayakda duran parçalar da geniş ölçüde ta'dilât görmek suretile aslı hâlini gaybetmiştir.

Bu itibarla, İzmir şehrindeki medreseleri yerinde görmek ve tesbitini yapmak, çok güç bir duruma gelmiş bulunmaktadır. Biz daha ziyade, çalışmalarımızda da belirttiğimiz vechile, İzmir'deki tarihi binâlara âit vakfiyeler üzerinde durarak ve onlarda mevcûd bilgilerden faydalanmak sûretile bu malzemeyi toplayabildik. Tahmin ederim ki, bir çok noksan ve hatalarımız olacaktır. Ancak, hiç çalışılmamış bu konuda bizim yaptığımız araştırma, bir ön hazırlık mâhiyetindedir. İlerideki çalışmalarımız ise, bu araştırmamızı tamamlayıcı mâhiyette olacaktır.